

Matevž Košir*

Veliki pregon**

IZVLEČEK

Razprava osvetli primer množičnega čarovniškega pregona. Začel se je leta 1661 z glavnim središčem v Hrastovcu. Nanj se navezujejo procesi, ki so izbruhnil desetletje kasneje in so se sočasno odvijali pred vsaj petimi sodišči. Obsojeni so bili namreč prisiljeni naznaniti imena številnih soudeleženih na čarovniških srečanjih, opisanih z vsakovrstnimi demon-skimi predstavami. Procesi so bili medsebojno povezani, vlekli pa so se tudi zaradi soočenj obtoženih. Naznanjenih je bilo več kot tistih, ki jim je bilo sojeno. Procesi so bili spodbujeni z vremenskimi ujmami in številnim je bilo sojeno šele takrat, ko je neurju sledil nov val procesov. Vlogo v procesih so imeli razumevanje vzroka nesreč, teorije zarote in številni akterji, na primer kmečko prebivalstvo, ki so ga prizadele nesreče in spremljali medsosedske spori, praznoverje in magija, kruti krvni sodniki s svojimi motivi in notranjeavstrijska vlada, pristojna za kazenski sodni aparat.

Ključne besede: čarovniški procesi, Slovenske gorice, čarovniški sabat, kazensko sodstvo, sodni stroški

* Dr., doc., vodja sektorja, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska ulica 1, SI-1000 Ljubljana, matevz.kosir@gov.si; Alma Mater Europaea, ECM, matevz.kosir@almamater.si

** Andreju v spomin in zahvalo za dolge debate od Medexa do Kazine, za znanstveno širino in zgodovinsko strast od študijskih let, ki so se nadaljevala in postala stalnica ob občasnem pisarniškem sosedstvu v stavbi Kazine, ter ob skupnem zanimanju za zgodovino kaznovanja in kriminala in nazadnje ob priložnostnem sodelovanju ob dveh razstavah.

ABSTRACT

THE GREAT PERSECUTION

The contribution sheds light on a mass witch trial that began in 1661 at the court in Hrastovec. It is related to proceedings initiated a decade later and taking place simultaneously in at least five courts. Those convicted were forced to list the names of many witchcraft meeting participants, which were described with all sorts of demonic imagery. The trials were thus interconnected and kept dragging on because of the confrontations between the accused. Despite the many mass trials, the number of the indicted even exceeded those that were actually put to trial. The proceedings were caused by weather storms, and many people were only tried when a new round of trials followed a storm. The trials were affected by the people's understanding of the causes of the disasters, conspiracy theories, and various actors such as the rural population affected by the disasters, neighbourly disputes, superstitions, belief in magic, cruel, bloodthirsty judges and their personal motives, and the Inner Austrian government in charge of the criminal justice apparatus.

Keywords: witch trials, Slovenske gorice, Witches' Sabbath, criminal justice, court expenses

Uvod

Seštevek cesarskega zakona, toče, besa ljudstva, zagrizenih sodnikov in fanatične notranjeavstrijske vlade so sabat in grmade. V obdobju čarovniških procesov na Slovenskem lahko identificiramo obdobja velikih pregonov. To so bila obdobja povezanih množičnih procesov, kjer je bilo obtoženih, sojenih in usmrčenih več deset oseb. Ta obdobja so bila lahko krajša, od dva do pet let, lahko pa so trajala celo desetletje. V takem valu procesov nam arhivski viri izrišejo mozaik usod, predstav, strasti in krutosti, ki nam ne govori le o kazenskih postopkih, ampak tudi o »mikrozgodovini« in zgodovini vsakdanjega življenja.

Poglobljene raziskave procesov v Evropi in pri nas pokažejo številne podobnosti ne le v obtožbah in postopkih, ampak tudi podobnost vzorcev pri nekaterih procesih, posebno pa še pri velikih pregonih. Odkar se je v Evropi pred več kot 40 leti začela sistematična analiza arhivskih dokumentov o čarovniških procesih, postaja vse bolj jasno, da gre v primeru čarovniških procesov za številne vzroke. Posebno veliki pregoni so sovpadli z obdobji slabih letin, vremenskih fenomenov, bolezni ter podobnih nesreč ipd. Pri teh pregonih je svojo vlogo odigralo prebivalstvo. Ponekod bi lahko govorili celo o protičarovniškem gibanju. Nesrečo je prebivalstvo razumelo kot nekaj, kar mora imeti jasen vzrok. Vzrok za nesrečo so ljudje našli v čarovniški zaroti. Eden največjih čarovniških pregonov v Evropi je sledil hudi zmrzali konec maja leta 1626,

ko so zmrznila celo drevesa. Začelo se je iskanje krivcev, ki so bili kmalu personalizirani. Zajel je območje od Turingije do Bavarske in Porenja, kjer je bilo v valu procesov od maja 1626 sežganih na tisoče oseb, obtoženih krivde za slabe klimatske razmere. Spodbuda za velik del teh procesov je prišla s strani prebivalstva, ki je zahtevalo, da se zatire čarovništvo, sicer npr. ne bodo plačevali dajatev in davkov. V nemški pokrajini Nassau je prišlo potem, ko je v obdobju med letoma 1629 in 1632 oblast dovolila oblikovanje lokalnih odborov za lov na čarovnice, do znatnega povečanja čarovniških procesov. Grofova pisarna je bila naenkrat poplavljen z zahtevki. Odbori so zbirali dokaze, a ti so večinoma temeljili le na izjavah, kdo je bil viden na čarovniškem sabatu.¹ Prebivalstvo in oblasti so se strinjale, da je čarovništvo kaznivo in da je zločinca treba kaznovati, za pregon pa je obstajal tudi pravni temelj, *Kazenski red cesarja Karla*. Raziskave o čarovniških procesih kažejo na njihovo kompleksnost, med drugim še na relacijo s poslabšanjem vremenskih razmer (t. i. »malo ledeno dobo«), katere jedro obsega obdobje med koncem 16. stoletja do zadnje tretjine 17. stoletja.

V naših deželah lahko identificiramo vsaj tri velike pregone, na Štajerskem s središči na področju Slovenskih goric in Prlekije (med letoma 1661 in 1662 ter med letoma 1671 in 1677) ter na Kranjskem v Poljanski dolini ob Kolpi (med letoma 1691 in 1699). Njihova značilnost je, da so se postopno širili kot požar.

Predpogoj za take procese sta bila cesarski zakonik, po katerem je bilo čarovništvo kazniv delikt, ter pripravljenost sodišč, da sodijo. Sem lahko prištejemo še praznoverje in prisotnost predstav o čarovniški zaroti ter miselnost zgodnjega novega veka. To velja tudi za slovenske dežele. Konkretnije so pri nas aktivno botrovali procesom trije akterji: krvni sodniki, prebivalstvo in notranjeavstrijska vlada, aktivnost pa je bila povezana z manjšimi in večjimi nesrečami, posebno neurji, ki so jim sledile čarovniške obtožbe, jeza prebivalcev pa je v posameznih primerih prerasla celo v nasilje, linčanje osumljenih in upor proti tistim, ki niso poskrbeli za pravočasno obsodbo krivcev za nesrečo. Obtožbe so bile lahko tudi posledica medsosedskih zamer. Obtožbe prebivalstva pa niso bile dovolj za pregon, dokler se niso združile z zagrizenostjo krvnih sodnikov. Ton pregonom je dajala notranjeavstrijska vlada, ki je bila vrhovna institucija, pristojna za kazenski sodni aparat, nadzor in nastavljanje krvnih sodnikov v notranjeavstrijskih deželah, kamor je spadala večina slovenskih dežel. Vlada je usmerjala delo sodišč tako v obdobju največjega razmaha, ko je izrazito spodbujala pregone, kot tudi v obdobju zatona procesov, ko jih je aktivno zavirala. Stičišče obtožb prebivalstva, zavzetih krvnih sodnikov in navodil vlade je spremenilo sodišča v kraje hudih sodnih umorov.

Zahteve s strani prebivalstva po sojenju so običajno posebno oživele v primeru neurij in toče. Iz obdobja čarovniških procesov poznamo tudi kmečke upore, ki so bili spodbujeni prav z zahtevo po sojenju osumljenim čarovništvu. Da je bilo protičarovniško razpoloženje med kmečkim prebivalstvom v naših deželah prisotno, še preden so se procesi pri nas zares razširili, nam pričajo zahteve upornih kmetov v slovenskem

1 *Encyclopedia*, 431.

kmečkem uporu leta 1515. Uporni kmetje so na taboru pri Konjicah sestavili pritožbo v dvanajstih točkah, naslovljeno na cesarja Maksimilijana I. V četrti točki so se pritožili, da sodna gospodstva izpuščajo tatove in čarovnice na svobodo za denar, vino, živino ali druge darove, zato le-ti nadalje povzročajo škodo. V zvezi s čarovništvom so se pritoževali predvsem nad ženskami, ki čarajo slabo vreme. O živosti teh predstav in zahtev, naslovljenih na oblast med prebivalstvom, nam pričajo tudi kasnejši arhivski dokumenti iz obdobja, ko so naše dežele zajeli protičarovniški pregoni. Kmetje so za binkošti 1635 v bližini Zavrča in 9. julija 1635 v bližini Veržerja sami sežgali tri ženske, ki so jih obdolžili, da so čarovnice in da so povzročile nedavno točo. Vlada je menila, da je treba take izpade ustaviti in krivce kaznovati, sodišča pa so v tej kočljivi zadevi oklevala nastopiti proti vodjem in so šele leta 1639 nastopila proti njim ter za pobudnika zahtevala smrtno kazen, za ostale pa sramotilni steber. Izid ni znan. Leta 1637 je bil nedaleč od Maribora pod obtožbo škodljivega čaranja s strani besnih kmetov ubit Martin Suhi.²

1661 – Hrastovec, Maribor

Leta 1661 je izbruhnil pregon, ki je sočasno potekal pred sodišči v Hrastovcu, Mariboru, na Ptuju in v Gornji Radgoni. Povezava med njimi je bila vzpostavljena s predstavo o skupnem čarovniškem sabatu, ki naj bi se ga udeleževali obtoženi. V obtožbah se prepletajo magične prakse, čaranje toče in seveda poleti na čarovniški sabat, največkrat na Rogaško goro.

Iz sodnega poročila za april leta 1661 izhaja, da je bila takrat pred sodiščem v Radgoni sežgana ženska, obtožena čarovništva. Bila je obsojena na sežig pri živem telesu, sodišče pa ji je okoli vratu milostno obesilo vrečko s smodnikom, ki jo je razneslo, ko jo je dosegel ogenj, zato je obtoženka hitreje umrla.³ Temu so sledili procesi pred deželskim sodiščem gospodstva Hrastovec. Junija 1661 so bile v Hrastovcu sojene Margareta Klajdič, Julijana, Apolonja in Marjeta Kolčič. Margareta je bila sežgana 22. junija, Apolonija 26. junija, Julijana pa je umrla v zaporu. Na tem sodnem procesu so se pokazale na eni strani vsakodnevne ljudske magične prakse, h katerim so se ljudje zatekali zaradi različnih medsosedskih in drugih sporov. Te prakse kažejo na vseprisotnost praznoverja. Margareta Klajdič in Julijana sta se zaradi mejnega spora s sosedom in spora s sodnim slugom proti njima poslužili magije. Med drugim sta soseda skušali začarati s šopom njegovih las. Lase sta zavrtali v drevo tiso s svedrom za izdelavo mrtvaških krst. Na podoben način sta želeli začarati še župana, a ker sta pomotoma zamenjali lase, naj bi zaradi te zamenjave namesto župana zbolela njegova žena.⁴ Začarane pa naj bi nato tudi pozdravili. Podobne magične prakse so bile pri nas

² Byloff, *Hexenglaube*, 76, 77.

³ Prav tam, 98.

⁴ Tratnik Volasko in Košir, *Čarovnice*, 202 sl. Byloff, *Hexenglaube*, 98 sl. Podrobneje Travner, *Čarovniški procesi*,

verjetno razširjene, saj so dokumentirane tudi v čarovniškem procesu pred sodiščem v Ortneku leta 1733.⁵

Sodišča pa tovrstna magija ni zelo zanimala. Bistvo obtožb je bilo čisto drugje. Lahko jih strnemo v en stavek: obtoženi naj bi čarali točo, začarali krave in popivali s hudičem, kar pa sta priznali šele potem, ko sta bili mučeni. Druženje s hudičem je dobilo v postopku podroben opis: bil je v podobi mladeniča v rdečem plašču s črno kapico. Z obtoženo je imel spolni odnos, ki ga je ta občutila v telesu kot led, hudič jo je popraskal s krempljem in odpeljal v goreči kočiji, ki so jo vleкли črni rogati konji. S kočijo so se odpeljali na Rogaško goro na čarovniški sabat, ki je bil videti kot satanska pojedina, ob kateri so »kuhali točo«. Obtoženi sta se z njimi odpeljali tudi na Ogrsko. Seveda do takšnih priznanj sodniku ni bilo težko priti, saj se je posluževal mučenja brez omejitve, ki ga je po njegovem ukazu izvajal rabelj. Večkrat je tudi soočil obtožene. Julijana, ki ni priznala tovrstnih početij, je umrla v zaporu 16. junija 1661. Krvni sodnik Volk Lovrenc Lampertič je v sodnem poročilu hladnokrvno zaključil, da je obtožena Julijana umrla zato, ker jo je zadavil hudi duh, ki si je želel zagotoviti njeno dušo. Drugo obtoženo, Margareto Klajdič, je sodnik potem, ko je dobil njeno priznanje, ukazal zadaviti in sežgati. Po sodnikovem mnenju pa bi si zaslužila še, da se jo vleče na morišče in ščiplje z žarečimi kleščami.

Lampertič je bil eden tistih krvnih sodnikov na Štajerskem, ki je vodil čarovniške procese na grozovit in brezobziren način. Izhajal je iz ptujske meščanske družine. Na Ptuj je opravljal pomembne funkcije, med drugim je bil leta 1655 izvoljen v notranji svet mesta Ptuj. Sumi se, da je v petdesetih letih stal tudi za denunciacijami čarovništva več ptujskih meščank pri notranjeavstrijski vladi. Dodatna motivacija krvnih sodnikov za širjenje procesov so bile dobre dnevnice, ki so jih dobili za vodenje procesov. Byloff ugotavlja, da se je sodnik Lampertič finančno okoriščal na račun čarovniških procesov, občasno pa tudi sodnik Pavel Šac.

Par tednov za tem, ko je bila v Hrastovcu usmrčena Klajdičeva, je bila v Zgornji Radgoni zaradi čarovništva usmrčena Jerica Šef iz Svetega Jakoba v Slovenskih goricah. Na zaslišanju je priznala, da je bilo »pobožnemu« hudiču, s katerim je občevala, ime Gregor. On jo je vedno, ko sta se dobila, vljudno pozdravljal: »Naj te Bog blagoslovi.« V procesu sta bili obtoženi tudi njeni dve sestri, ki so ju sodni hlapci odpeljali na sodišče v Hrastovcu.⁶

Procesi so dobili zagon potem, ko je 10. avgusta 1661 po Štajerskem pustošilo hudo neurje, ki so ga prebivalci pripisali čarovnicam. Neurje je povzročilo veliko škodo v okolici Ljutomera. Neurje so med drugim pripisali stari Urši Volvek (tudi Bolbek), katere hčere Jera Kupčič in Urša Černe (tudi Černič) sta bili že pred tem obtoženi čarovništva. Za Volvekovo, ki je bila precej zmedena, Byloff domneva, da je bila duševno bolna. Volvekovo je krvni sodnik Lampertič brez mučenja zaslišal v

Življenje, št. 15, 11. 10. 1929.

5 Košir, Magija in goljufija.

6 Byloff, *Hexenglaube*, 98.

prisotnosti zemljiškega gospoda v Hrastovcu grofa Erazma Friderika pl. Herbersteina. Stara in zmedena Volvekova je na zaslišanju brez mučenja med drugim izjavila, da jo je hudič z njeno krvjo zapisal na svoj seznam, ki ga je vodil na drevesnem listu. Krvni sodnik Lampertič, ki ni bil samo okruten, ampak tudi pretkan, je na tak način verjetno želel predvsem prepričati grofa v realnost čarovništva na gospodstvu, saj so procesi za gospodstvo sicer pomenili predvsem veliko finančno breme. Imetnik zemljiškega gospodstva grof Erazem Friderik pl. Herberstein se je sicer takrat ukvarjal z obnovo gradu. V obdobju med letoma 1655 in 1665 je namreč organiziral obsežne grajske prezidave, pozidan je bil severni baročni dvonadstropni trakt itd. Dela so bila izvedena po načrtih italijanskih mojstrov. Leta 1665 je dal grof Erazem Friderik Herberstein obnoviti tudi znamenje s črnim križem, ki naj bi ga šestdeset let pred tem postavil njegov ded v spomin na nesrečno ljubezen z Agato, ki je bila obglavljena pod obtožbo čarovništva.⁷

Na podlagi pričevanja Volvekove je sledil pravi plaz procesov. Volvekova je namreč naznanila več oseb, med drugim tudi štiridesetletno Magdaleno Ferk. Ferkova je bila zaradi obtožbe čarovništva zaprta v Hrastovcu že pred dvema letoma. Takrat je v nasilnem medsosedskega sporu zaradi dolgov in ograje sosedu, ki je zaradi dolga njenega moža za popito vino samovoljno izvedel rubež v njeni hiši, v besu zagrozila s čarovnijo, zato so jo zaprli. Duhovnik in grajski oskrbnik sta ji svetovala, naj pobegne, sicer bo izgubila življenje. Skočila je skozi okno in padla čez bastijon ter tako pobegnila. To se je zgodilo leta 1659. Potem ko jo je leta 1661 naznanila Volvekova, so jo avgusta 1661 ponovno zaprli. Prvič je bila zaslišana 18. avgusta, čez dva meseca 19. oktobra 1661 je priznala čarovništvo in naznanila številne sodelavce. Od 24. oktobra do 4. novembra je bila Ferkova v Hrastovcu soočena z desetimi ženskami in tremi moškimi. Vse je v soočenjih obtožila, da so sodelovali na čarovniških srečanjih oziroma pri drugih čarovnijah. Ena od soočenih oseb je bila iz Spuhlje, za viničarko Lucijo Tesalan pa je navedeno, da je bila njena družina iz Leobna. Na soočenjih je bil prisoten tudi predstavnik gradu Maribor.⁸ Volvekova je bila 27. oktobra prepeljana na sodišče v Mariboru, kjer je bila usmrčena. V čarovniškem procesu sta bili poleg Volvekove usmrčeni tudi dve njeni hčeri. V Hrastovcu so zaprli še Tesalanovo in proti njej začeli sodni postopek.

Magdaleno Ferk so usmrtili novembra 1661. 13. novembra 1661 je zaradi mučenja v zaporu umrla Marina Krejač. Podobno kot Julijano naj bi jo po mnenju sodišča zadavil hudič, saj je rabelj našel »na njeni levi dojki črn znak v velikosti dlani triletnega otroka«. ⁹ Grmade v Hrastovcu so gorele še naprej v pozni jeseni, ko je bilo zaradi čarovništva tam sežganih še osem oseb. 18. novembra sta bili sežgani Alenka Roter in Alenka Šauperl, ki ju je naznanila Marina Krejač. Vsaj od 9. do 17. decembra je bilo v Hrastovcu sojeno Simonu Kupčiču, ki ga je naznanila Urša Černe. Simon Kupčič je med drugim priznal, da je skupaj z drugimi čarovniški osebami

7 Grahornik, Herbersteini, 45 in 57.

8 Vuzem, *Čarovniški procesi*, 42 sl.

9 Byloff, *Hexenglaube*, 99.

10. avgusta 1661 povzročil hudo neurje in točo v Ljutomeru. Oba z ženo Uršo Kupčič, ki ji je bilo takrat tudi sojeno zaradi čarovništva, sta bila usmrčena. Kot čarovniške sodelavce je Simon navedel osem oseb, v soočenju pa je sodelovanja pri čaranju toče obtožil Alenko Trojner. Volvekova in Ferkova sta naznanili tudi Uršo Kolar, ta pa je v procesu naznanila številne druge, preden je 10. decembra 1661 končala na grmadi. Kolarjeva je slikovito opisala čarovniška srečanja in tudi kuhanje toče.¹⁰ Skupaj je pred sodiščem v Hrastovcu v letu 1661 izpričano umrlo več kot dvajset oseb, glede na slabo ohranjeno dokumentacijo pa je bilo žrtev gotovo še več. Proces ni predstavljen z vsemi podrobnostmi, imeni obtoženih in usmrčenih, ker je preobsežen, pač pa le kot primer množičnega pregona. Samo Urša Černe je naznanila 26 oseb, ki so spadale pod pristojnost petih deželskih sodišč. Černetova je izjavila tudi, da so vse ženske iz Dogoš čarovnice. Obtožba, ki je odigrala kasneje v procesih, ki so sledili, svojo vlogo. Procesi so se vlekli še v leto 1662, ko so pred mariborskim sodiščem sežgali dve osebi, ki sta se na sabatu družili z obtoženimi čarovništva iz gospostva Hrastovec.

Bistven element čarovniški procesov je bila predstava o druženju čarovniških oseb na čarovniškem sabatu. Predstava, ki je imela usodne posledice ne zaradi orgijastičnih opisov druženja, pač pa zato, ker so obtožene morale naznaniti osebe, ki so jih tam srečale.¹¹ V času največjih pregonov so tovrstne naznanitve sodišča vzela zares; čeprav so se sodni mlini včasih obračali počasi, so marsikdaj pospešila »lov« na naznanjene npr. neurja ali druge nesreče. Številnim naznanjenim v Hrastovcu leta 1661 je bilo sojeno šele leta 1673. Sodišča so si z iskanjem čarovniških soudeležencev s pridobitvijo naznanitev in soočenji vzela precej dela. Večkrat so sojene vozili na soočenja iz Maribora v Hrastovec in obratno. Z Uršo Černe so bili, preden je bila poslana na grmado, soočeni vsi, ki jih je naznanila v procesu, čeprav jih je bilo več kot dvajset. Sodni postopki so se posledično lahko precej vlekli. Pridobivanje naznanitev, iskanje čarovniških pajdašev in soočenja pa niso bili kaprica posameznih sodnikov, ampak je temeljitost sodnih postopkov v primeru čarovniških procesov poudarjala tudi notranjeavstrijska vlada v Gradcu. V 17. stoletju je notranjeavstrijska vlada v tem smislu večkrat intervenirala glede vodenja čarovniških procesov. Graške svetnike je na primer motila hitra smrt obtoženih čarovništva. Hitra smrt obtoženih je pri njih namreč sprožila sum, da skuša nekdo zaščititi čarovniške osebe in zato v sodnem postopku niso bile odkrite druge čarovnice in čarovniki. Dejansko se je to dogajalo v primeru čarovniških procesov proti meščankam, kjer so mestni sodniki v strahu, da bi se proces razširil, postopke zaključevali čim hitreje, preden bi obtožene lahko naznanile sodelavke. Tako so bili mestni sodniki na Ptujju zelo zadržani, ko so bile obtožene (so)meščanke ali (so)meščani, niso pa imeli problemov s sojenjem podložnikov. Naznanitve soudeležencev, ki so jih morali dati tisti, ki so priznali čarovništvo, so omogočale množične pregone, saj sodiščem ni zmanjkalo obtoženih. Vendar celo v primeru množičnih procesov je bilo naznanjenih več kot sojenih. Tak način vodenja postopkov pa je obenem širil

10 Travner, Čarovniški procesi, *Življenje*, št. 16, 18. 10. 1929.

11 Košir, Sabat, 132 sl.

strah, saj ni bilo jasno, kdo se bo jutri znašel pred sodiščem, kar je včasih doletelo tudi tiste, ki so širili tovrstne obtožbe.

Kot center satanskih rajanj so sojene na procesih leta 1661 največkrat omenjale Rogaško goro, sicer pa še druge kraje, kot je Lačenski vrh, in nekatera križpotja. Na čarovniški sabat naj bi po nekaterih izjavah zahajal tudi provincial ptujskih minoritov pater Sunič, ki naj bi ga velika lepa gospa, ki je bila hudičeva žena, z njegovo krvjo vpi-sala na svoj seznam. Z medsebojnimi naznanitvami in obtožbami so bili procesi pove-zani v »relacijsko mrežo«, katere skupna točka je bila predstava o udeležbi na sabatu.

1671–1675, Ljutomer, Gornja Radgona, Hrastovec, Haloze, Borl

Ljutomer

Leta 1671 se je pred ljutomerskim deželskim sodiščem sprožil čarovniški proces, ki je kmalu zajel tudi sosedna deželska sodišča. Proces je trajal nekaj let in je zahteval številne žrtve. Začel se je s tožbo zaradi obrekovanja. Tožbo so proti svojim sosedom sprožili Mihael Hork ter njegova žena Marina in njena sestra Jera Šerb. Notranjeavstrijska vlada je januarja 1671 zadolžila mestnega svetnika iz Radgone Johanesa Wendseisna za mnenje o tem procesu. Wendseisen je v tožbeni proces pri-tegnil veliko število prič, ki pa so vse nastopile proti Horku, češ da se udeležuje čarov-niškega sabata in podobno, zato je ukazal zapreti vse tri tožnike. Proti njim je uvedel sodni postopek z mučenjem. Za vodenje zaslišanj in torture je zadolžil znanega krv-nega sodnika Volka Lovrenca Lampertiča. Lampertič je od obeh tožnic dobil prizna-nje, da sta čarovnici, ter ju obsodil na smrt. 23. januarja 1672 ju je rabelj obglavil in sežgal. Horka, ki je bil stanoviten v svojem zanikanju obtožb in iz katerega Lampertič ni mogel izsiliti priznanja, pa je tako hudo in vztrajno mučil, da je 28. januarja 1672 izdihnil v zaporu po večurnih mukah na čarovniškem stolu. Lampertič pa je, kot obi-čajno, zapisal v svoje poročilo, da je hudič obtoženemu zavezal jezik in ga nato usmr-til.¹² Proces, ki priča o nevarnosti obtožb tudi za tožnike, pa se s tem ni končal, saj sta usmrčeni naznanili soudeležence na čarovniškem sabatu. Sodišče je nadaljevalo z njihovim iskanjem in zapiranjem.

Tako lahko v poročilu sodišča iz leta 1672 preberemo, da je bilo v Ljutomeru v triletnem mandatu sodnika Adama Šauberja zaradi čarovništva in tatvin sojeno 32 osebam, ki so bile tudi usmrčene. Aprila 1672 so bile zaradi čarovništva obsojene ljutomerska meščanka Eva Kristanc ter podloznice Barbara Lah iz Stročje vasi ter Eva Kranjc ali Slovenka in Margareta Seršen, obe iz Cvena. Meščanko Evo Kristanc krvni sodnik Lampertič zaradi njenega porekla ni mučil ter jo je le stežka obsodil na smrt,

¹² Byloff, *Hexenglaube*, 107.

in sicer le na obglavljenje z mečem, kar je Wendseisen ostro grajal. Junija 1672 je bilo v Ljutomerskem zaporu zaradi čarovništva zaprtih že več kot 40 oseb. Od teh jih je bilo največ iz Stroče vasi. Zaprti so bili ves čas v enem prostoru, v katerem je vladal nepopisen smrad. Zaradi slabih razmer v zaporu so bili nekateri od teh, še preden jim je bilo sojeno, že »na pol« mrtvi, živeli pa so le od tega, kar so jim prinesli v ječo sovaščani. 25. junija 1672 je Wendseisen na smrt obsodil še šest ljudi, obtoženih čarovništva. Še vedno pa je bilo v zaporu zaradi čarovništva 38 oseb. Čarovniški procesi so se razširili še na sodišča v Borlu, Ormožu, Zavrču, na Ptuj, v Hrastovcu, Gornji Radgoni, Gleichenbergu na avstrijskem Štajerskem in na Hrvaškem. Obsojene so namreč naznačile čarovniške soudeležence iz vseh teh krajev. Wendseisen, ki je vneto podpiral širjenje procesov, je prišel zaradi svoje zagnanosti v spor z duhovščino, saj je ta izrazila pomisleke o krivdi obtoženih. Radgonski župnik, ki je spovedal več tam obsojenih, je pripravil obsojene, da so preklicali svoje obtožbe proti drugim osebam. Wendseisna je to spravilo v jezo. Med njim in radgonskim župnikom je prišlo do ostrega spora, v katerega se je vmešala tudi vlada. Wendseisen je zavzel stališče, da se spovedniku lahko omogoči dostop do sojenih šele potem, ko ti naznanijo imena vseh soudeleženih pri čarovništvu oziroma ne prej kot tri dni pred njihovo usmrtnitvijo. Čarovniški proces v Ljutomeru je nadaljeval krvni sodnik iz Celja Pavel Šac, ki je 1. avgusta 1673 obsodil še šest žensk na obglavljenje in grmado. Tri obtožene, ki kljub hudemu mučenju niso ničesar priznale, pa je izpustil iz ljutomerske ječe, v kateri je ostalo še deset oseb, od katerih sta bili dve noseči. Vse te je Pavel Šac izpustil iz zapora ob podani prisegi. Običajno so prisegli, da se ne bodo maščevali in da se bodo na poziv ponovno zglasili na sodišču ipd. Oprostitev na sodišču ni prinesla prave varnosti za osumljene v lokalnem okolju. Leta 1675 so zaradi toče razjarjeni kmetje v Zavrču sami sežgali dve domnevni čarovnici. Ena od obeh je bila pred tem že zaprta zaradi suma čarovništva in nato izpuščena. Zaradi njene izpustitve so kmetje zagrozili, da bodo zažgali grad.¹³

Ljutomerski proces pa se s tem ni zaključil. Vedno znova so nesreče in neurja spodbudila nadaljevanje. Leta 1675 ga je nadaljeval krvni sodnik Janez Jurij Franc pl. Will, ko je sodil Mariji Cimer in sodelavkam, ki so bile vpletene v predhodne ljutomerske procese, vendar niso bile obsojene. Pl. Will je na smrt obsodil šestnajst obtoženih. Skupaj je samo v ljutomerskem procesu dokumentiranih 36 mrtvih, verjetno pa jih je bilo še več. Tudi v letu 1676 je bila zaradi čarovništva v Ljutomeru sežgana vsaj še ena oseba. Čarovniški procesi so za imetnika sodišča pomenili velike stroške. Imetnica deželskega sodišča grofica Konstnaca Formenia Radkhey je v svojem dopisu 16. julija 1673 izjavila, da se je pripravljena odpovedati deželskemu sodišču, ker ta tako veliko stane. Notranjeavstrijska vlada pa je šla grofici naproti in ji je zmanjšala sodne stroške. Sodni stroški za ljutomerske procese so samo v letu 1675 znašali več kot 303 goldinarje. Notranjeavstrijska vlada je grofici te stroške zmanjšala na 100 goldinarjev.¹⁴ Vlada se je obenem obrnila na sekavskega škofa s prošnjo, naj poskrbi, da bo tamkajšnja duhovščina s pridigami, veroukom, verskimi zapovedmi in drugim premagala nagnusno breme čarovništva.

13 Tratnik Volasko in Košir, *Čarovnice*, 212.

14 Prav tam.

Hrastovec

Ob širjenju procesov iz Ljutomera na druga sodišča so se vnela tudi »tleča tla« na gospodstvu Hrastovec, kjer so začeli soditi najprej tistim, ki so bili tam naznanjeni že leta 1661. Konec leta sta potekala znana procesa proti Urši Triplat in Marini Vukinec, zaprt pa je bil tudi Marinin mož Jurij Vukinec. Urša Černe je leta 1661 vse tri naznanila, da so sodelavci pri »hudičevi čarovniški umetnosti«.¹⁵ Marina in Jurij sta bila takrat pozvana na grad Hrastovec, kjer je Urša ponovila svoje obtožbe zoper njiju v soočenju v sobi za posle. Po soočenju s Černetovo sta se popoldan Marina in Jurij lahko vrnila domov.¹⁶ Byloff piše, da sta morala Jurij in Marina pred tem podati še prisego.¹⁷

Urša Triplat, ki je bila žena župana vasi Mučno, je imela osemdeset let. Na gospodstvu Hrastovec so jo zaprli 20. novembra 1673 in grof Herberstein je poklical krvnega sodnika Lampertiča. Čarovništva jo je leta 1661 poleg Černetove obtožila še ena oseba, usmrčena zaradi čarovništva, prav tako na gospodstvu Hrastovec. Prvi del procesa se je vrtel okoli njenih zelišč. 25. novembra so nadaljevali z lažjim mučenjem, nato pa so jo, ker ni priznala, posadili na čarovniški stol. Po hudem mučenju je priznala, kar je od nje zahteval sodnik, se pravi, da se je udeleževala čarovniškega sabata, kjer se je skupaj z ostalimi čarovniškimi osebami družila s hudičem. Glede spolnih odnosov s hudičem pa je izjavila, da je ta sicer hotel imeti odnose z njo, a jo je na koncu pustil pri miru, ker je »stara norica«. Opisala je še večkratno druženje na čarovniških srečanjih. Ker je 27. preklicala priznanje, jo je sodnik ukazal ponovno mučiti, nakar je istega dne ponovno potrdila obtožbe. Naznanila je več oseb. 29. novembra jo je sodnik Lampertič obsodil na smrt in grmado.¹⁸

1. decembra¹⁹ 1673 so Marino Vukinec (tudi Vukanec) in njenega moža Jurija na ukaz Friderika grofa Herbersteina privedli in zaprli na gospodstvu Hrastovec.²⁰ Najprej jo je zaslišal Jurij Šoster, upravnik deželskega sodišča gospodstva Hrastovec. Marina je bila stara 57 let; skupaj z možem sta živela v Vinički vasi, kjer je bila vinogradniška kočarica. Poleg izjave Urše Černe so Marino bremenile tudi izjave drugih prič, da naj bi bila čarovnica.

Na zaslišanju brez mučenja je Marina priznala, da je poznala Uršo Černe. Avgusta 1659 sta se v Vinički vasi sprli, ker je Urša obtožila Marino, da je njena krava na Uršinem vrtu napravila škodo. V resnici pa so bile tam le stopinje, podobne srninim. Nato sta se pobotali v pričo župana Lovrenca Zorca. Marina in Jurij sta bila skupaj z drugimi nato še nekoč pri Urši Černe na kolinah. Marina je dejala še, da je Uršo povabila k sebi domov, vendar se Urša ni več hotela družiti z njo, zaradi česar je bilo Marini »težko

15 »teufflischen hexerey kunst«

16 SI AS 1080, f. 15.

17 Byloff, *Hexenglaube*, 110.

18 SI AS 1080, f. 15.

19 Tako Byloff, *Hexenglaube*, 110 kot Travner, Čarovniški procesi, *Življenje*, št. 17, 25. 10. 1929 in tudi Košir (Tratnik Volasko in Košir, *Čarovnice*, 208) postavljamo proces v mesec februar. Podrobnejša preučitev izvirnih arhivskih dokumentov (SI AS 1080, šk. 12) pa je pokazala, da je bil dejanski mesec sojenja december. Manj jasen zapis meseca je zavedel vse tri avtorje.

20 SI ZAP, Graščina Hrastovec, šk. 3, 28.

pri srcu«. ²¹ Šoster kljub prigovarjanju iz Marine ni »izvlekel« nobenega priznanja.

Graščinski hlapci so 3. decembra preiskali Marinino hišo, v kateri so našli sumljive predmete. Osumljena Marina je morala Šosterju pojasniti, kje jih je dobila in čemu so služili. Domnevne »čarovniške predmete« so našli v njeni skrinji: korenine, kruh, staro mast, mozeg iz kosti, bel prah, črno svečo, lonček mazila in drugo. Marino je Šoster zaslišal najprej zlepa, nato pa tudi z mučenjem. Marina je izjavila, da je njen mož včasih prišel domov pijan in da je mogoče, da bi kdaj prišel v stik s čarovniško družbo, zato naj ga pokadijo z blagoslovljenim kadilom. Povedala je, da je kruh od neke stare ženske. Marina naj bi ji dvakrat dala kruh, februarja in junija. Mast ji je ostala od peke pustnih krofov, mozeg pa naj bi se uporabljal za ženske pri porodu. Bela zdravila naj bi dobila od neke desetnice. Star kos kruha, ki je izgledal kot pogača, je spekla pred dobrim letom, ko si je dala napraviti novo peč. Ko je bila stara trinajst let, je služila v Žetalah, kjer je izvedela, da je kruh, ki se prvič speče v novi peči, dobro sredstvo proti mrzlici. ²²

Črno svečo je, kot je razložila, uporabila ob krstu hčere Lucije, nato jo je nesla vsako leto za svečnico v cerkev, prav pa bi ji sveča prišla tudi, če bi kdo umrl, da bi mu jo dala v roke. Glede mazila, ki je bilo v majhnem lončku, je rekla, da ji ga je prinesel zet od svoje matere, ki živi v Zrkovcih. Mazilo je uporabljala pri zdravljenju oteklin. Pojasnila je tudi glede zelišča, imenovanega »Debbich«. Zelišče je dobila pred tremi ali štirimi leti od stare ženske, živeče v Razvanju. Zelišče naj bi bilo dobro za otroke. Glede treh denaričev (pfeningov), ki so bili povezani v majhen mošnjček, je rekla, da jih je dobila od iste beračice, ki ji je dala v hrambo tudi kruh. Ko je bila soočena z navedeno beračico, je ta to najprej zanikala, nato pa priznala. ²³

4. decembra ob pol petih popoldne je bila posajena na čarovniški stol.

5. decembra je bila Marina soočena z ženo Lovrenca Šmalca, ki naj bi se nekoč obrnila na osumljenko, ker so imeli njeni otroci vročino. Šmalčeva žena pa je dejala, da ni prava, ampak naj bi se na Marino obrnila le Šmalčeva sestra Jera, katere otrok je imel vročino. Jera naj bi Marino prosila tudi za določena zdravila.

6. decembra je bila z Marino soočena navedena Jera, sestra Lovrenca Šmalca. Ta pa je zanikala, da bi ji Marina kaj dala. Jera je dejala, da naj bi Marina dala njenemu možu kos kruha, ki pa ga je on dal v posodo, iz katere so jedli psi. Marina je menila, da naj bi mu dala kruh neka druga ženska, ki je prišla iz iste gorice, ne ve pa, kdo je ta ženska bila.

Istega dne je bil soočen z osumljenko Tomaž Ferlič, ker naj bi v svoji hiši slišal Marino pripovedovati, da naj bi snaha Adama Kocbeka, potem ko je opravila potrebo na kupu gnoja, kmalu zbolela in umrla. Marina naj bi izjavila, da je Kocbekova prišla med [H.] ²⁴ ženske. Dejala naj bi tudi, da bi morala Ježeva žena, ki je ležala bolna, tudi priti med take ženske. Marina je to Ferličevo izjavo najprej ovrgla. Izjavila naj bi le, da

21 SI AS 1080, šk. 12.

22 Travner, Čarovniški procesi, *Življenje*, št. 17, 25. 10. 1929.

23 SI AS 1080, šk. 12.

24 V sodnem poročilu (SI AS, šk.12) navedeno »unter die H. Weiber«. »H.« ima lahko v tem primeru dva pomena, »Hexe« ali »Heilige«. To lahko pomeni »čarovnice« ali pa »svete ženske«. Običajno se »H.« sicer uporablja za »Heilige«. Travner je H. prevedel kot čarovnice (Travner, Čarovniški procesi, *Življenje*, št. 17, 25. 10. 1929), vendar je sodni zapisnik dovolj dvoumen, da je tak prevod vprašljiv.

je dejala med divje ženske,²⁵ kasneje pa je Ferličevo izjavo vendarle potrdila. Njegovo izjavo je dopolnila s pojasnilom, da je na Dravskem polju običajno, da ljudje pridejo med take ženske, sodniku pa ni hotela razložiti, kakšne ženske naj bi to bile.

Istega dne je rabelj preiskal Marino, da bi preveril, če ima čarovniško znamenje. Na njenem telesu je našel dve sumljivi znamenji. Obe je precej globoko prebodel z iglo. Poročilo navaja, da je iz enega pritekla le kapljica krvi, iz drugega pa ni priteklo nič krvi. Po rabljevem mnenju znamenji sploh nista bili občutljivi. Ko je bila vprašana, če je čutila prebadanje, je odgovorila, da ga je dobro občutila, vendar je pretrpela, ker je telo grešno, zato je bila tiho.²⁶ Šoster je nato obdolženo Marino posadil na čarovniški stol in jo pustil tam.

Erazem Friderik grof pl. Herberstein je za nadaljevanje sojenja poklical krvnega sodnika Volka Lovrenca Lampertiča. Lampertič je prišel v Hrastovec 6. decembra zvečer in ukazal rablju, naj Marino odveže s čarovniškega stola. Lampertič je obtoženi namenil mirno noč in se lotil preučevanja sodnih spisov.²⁷ Byloff navaja, da naj bi Marina na čarovniškem stolu presedela že 48 ur, ko jo je z njega odvezal Lampertič.²⁸

Lampertič je potem, ko je preučil sodne spise, zaključil, da Marino bremenijo tako izjava Urše Černe kot tudi najdeni čarovniški predmeti in čarovniška znamenja, ki jih je odkril rabelj. Posebej pa je Lampertič povezal izjavo Černetove, da naj bi bile vse ženske v Dogošah čarovnice, z izjavo zaprte Marine Vukinec, ki naj bi te čarovnice²⁹ imenovala za svete žene.³⁰ Lampertič je nadalje ugotovil, da je s svojim kruhom proti mrzlici³¹ zdravila Marinko Šmalc in otroke Jere Dolenc. Lampertič je nato 7. decembra Marino Vukinec brez mučenja zaslišal o vsem, kar je ugotovil iz zapisnikov, ji predložil dokaze, da je čarovnica, vendar pa ni dobil od nje zelenega priznanja, zato jo je 7. decembra ob 8. uri zvečer ukazal posaditi na čarovniški stol. Zjutraj je sodnik skušal dobiti njeno priznanje, vendar je vztrajala v »popolnem zanikanju«.

8. decembra jo je Lampertič ukazal ponovno za vso noč posaditi na čarovniški stol. Ker je vztrajala, da je nedolžna, so postopek ponavljali še naslednje tri noči. 9. decembra jo je skušal Lampertič prepričati, naj prizna in se s tem reši nadaljnjih muk, vendar je Marina vztrajno zanimala čarovništvo. Od 9. decembra zvečer dalje je rabelj, preden je Marino posadil na čarovniški stol, na novo naostril sedež. Ker še vedno ni priznala, je Lampertič ukazal rablju, da ji je, ko jo je 10. decembra zvečer zvezal na čarovniški stol, obenem obul čevlje, v katere je zvečer dvakrat vlil razbeljen loj. Postopek z razbeljenim lojem je ponovil še dvakrat naslednje jutro in 11. decembra zvečer ter 12. decembra zjutraj, potem ko je celo noč preživela na čarovniškem stolu. Ker še vedno ni priznala, se je Lampertič 12. decembra zvečer odločil, da jo bo pustil še dlje na čarovniškem stolu. Obtožena je v šestih dneh presedela na čarovniškem stolu kar

25 *Wilde Weiber*

26 SIAS 1080, šk. 12.

27 Prav tam.

28 Byloff, *Hexenglaube*, 110.

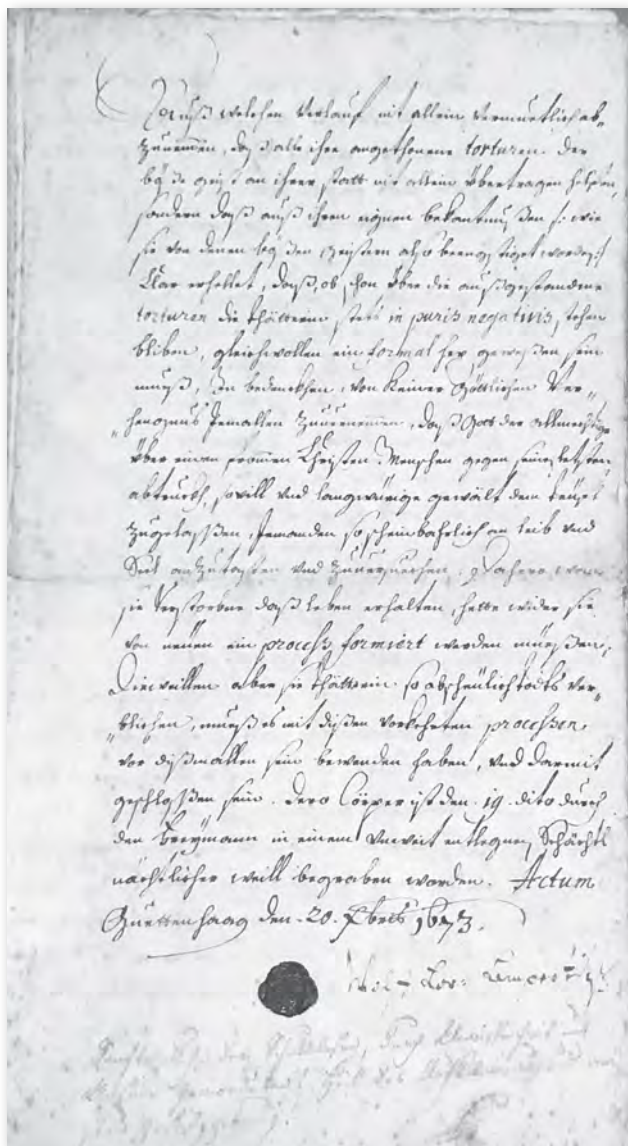
29 *Hexen Weiber*.

30 *H[eilige] Weiber*.

31 Fieberbrot.

83 ur in bila mučena z razbeljenim lojem, vendar Lampertič od Marine še vedno ni dobil priznanja. Ker je bilo njeno fizično stanje verjetno precej slabo, se je Lampertič odločil, da ji bo pustil par dni za razmislek in jo pustil pri miru. Marina je zaradi hudega mučenja vse bolj izgubljala prisebnost. 18. decembra zjutraj je stražarju potožila, da celo noč ni imela miru, saj so ji hudiči črpali kri iz stopal v škatle in jo odnašali. 18. decembra je okoli enih popoldan k njej prišel Lampertič skupaj s špitalskim mojstrom oziroma ranocelnikom gospostva Hrastovec Primožem Rižnarjem iz Lenarta. Marina naj bi bila takrat po Lampertičevem mnenju še pri zdravem razumu. Zvečer ob sedmih je Marina dejala čuvajki, da je njen čas minil, da bo umrla nocoj okoli polnoči. Okoli devetih zvečer sta šla k njej Šoster in Rižnar. Pripovedovala jima je, da vidi veliko belih žensk po strehah in da bo kmalu pri njih. Onadva sta ji skušala odgnati te misli z duhovnimi sredstvi, z blagoslovljeno vodo, blagoslavljala sta jo s križem, ji dala piti krstno vodo in nato odšla. Ob deseti uri, ko je začela kričati, sta se vrnila. Marina je potožila, da je v zaporniški celici hudičev kot listja, med njimi velikih z groznimi svetlečimi očmi, ki se pretepajo, jo nadlegujejo, hodijo okrog in se prikažejo takoj, ko odideta. Ko sta ji to hotela izbiti iz glave, je še bolj prisegala, da je res. Ponovno sta uporabila duhovna sredstva. Skušala sta jo potolažiti, ona pa je tako kričala, da so se jima ježili lasje. Ko sta jo vprašala, če se boji hudobnih duhov, je to zanikala. Nato sta odšla. Opolnoči je začela še bolj kričati in divjati. Ob divjih krikih sta se vrnila v ječo ter jo škropila z blagoslovljeno vodo, vendar vse skupaj ni nič pomagalo. Skupaj so molili, a je obtoženka dejala, da to ne pomaga, ker je hudičev preveč. Marina je bledla, da je okoli nje vse polno hudičev, ki ji črpajo kri iz nog v lonec in si s krvjo nazdravljajo, hudičeva mati da jo vleče za lase, njeni otroci pa tekajo okrog. Obtožena je hotela od njiju, da zabodeta nagnusnega satana, ki stoji pri njej in jo hoče ubiti, in vpila, naj ga zabodeta. Prosila je, naj ostaneta pri njej, da je hudiči ne bodo še bolj mučili, onadva pa sta od groze odšla in naročila stražnici, naj čuje pri njej s prižgano svečo. Zjutraj sta se vrnila v ječo, stražnica ji je ponudila juho in vino, zmešano z blagoslovljeno vodo. Marina je ponovila opise tega, kako so jo celo noč mučili hudiči. Menila sta, da jo hudiči morda zato tako mučijo, ker ima zvezo z njimi, ona pa je to zanikala. Dejala je, da z njimi nima ničesar, razen da je morda koga od njih razjezila. Naenkrat pa je naredila ostuden in skrivljen obraz. Rižnar je šel po sodnika. Ko je prišel Lampertič, je ugotovil, da je še vedno pri zdravi pameti, nato pa, da je naenkrat umrla. Bil je 19. december 1673. Lampertič je 20. decembra 1673 napisal poročilo o procesu. Hladnokrvno je zaključil, da je bila Marina čarovnica in da so jo usmrtili hudiči. Hudobni duh naj bi onemogočil duhovno pomoč, prav tako naj bi obtoženki pomagal prenašati mučenje. Iz njene izjave, da jo mučijo hudiči, je zaključil, da je čarovnica, čeprav je ves čas to tajila.³² Morda je Lampertič pisal poročilo za notranjeavstrijsko vlado, v vsakem primeru pa je v svojem poročilu skušal po eni strani dokazati, da je postopal pravilno, po drugi pa, da ni dvoma, da je bila obtožena čarovnica, čeprav tega ni priznala. Je pa izvirno poročilo z Lampertičevim podpisom in pečatom ohranjeno v Arhivu Slovenije v Zbirki muzejskega društva, in ne v graškem arhivu, kjer bi verjetno pristalo, če bi ga Lampertič

32 Gradivo iz procesa proti Marini Vukinec (Vukanec) je bilo uporabljeno tudi na razstavah. – Studen, *Teater groze*.

Slika 1: Zadnja stran poročila o procesu proti Marini Vukinec z dne 20. decembra 1673 in z lastnoročnim podpisom in pečatom Volka Lovrenca Lampertiča

Vir: SI AS 1080, šk. 12, f. 15.

poslal v Gradec. Lampertič ni ukazal sežgati trupla, ampak je njeno truplo rabelj 19. decembra na skrivaj zakopal v gozdu. S tem je Lampertič zaključil proces.³³ Poročilo je Lampertič lastnoročno podpisal in zapečatil. To morda namiguje na to, da je obstajal dvom o njeni krivdi, saj bi jo sicer morali sežgati na grmadi. S procesov poznamo celo primere, ko so trupla domnevnih čarovniških oseb, ki so umrle v postopku ali bile že pokopane, izkopali in sežgali.

Byloff domneva, da je bilo v letu 1673 žrtev čarovniških procesov v Hrastovcu še več.³⁴

³³ Tratnik Volasko in Košir, Čarovnice, 208.

³⁴ Byloff, Hexenglaube, 110. Tratnik Volasko in Košir, Čarovnice, 209.

Po tragičnem koncu Marine Vukinec je bil v Hrastovcu še vedno zaprt in v sodnem postopku zaradi suma čarovništva njen mož Jurij Vukinec, vinogradniški kočar v Vinički vasi. Morda je na njegovo nadaljnjo usodo vplivalo trdovratno zanikanje njegove žene, morda kaj drugega, a je bil v sodnem postopku spoznan za nedolžnega in izpuščen. Tudi ni jasno, ali je sodni postopek proti njemu vodil Šoster ali Lampertič. 28. decembra 1673 je Jurij Vukinec podal prisego, zase in za svoje dediče, da bo takoj, ko bo imel možnost, plačal svoj del stroškov sodnega postopka v višini 25 goldinarjev in pol štrtina vina. To za vinogradniškega kočarja niso bili majhni stroški. Nadalje je prisegel, da bo v primeru, če bi bil ponovno poklican pred sodišče, tja takoj prišel. Prisego je podal na deželskem sodišču gospostva Hrastovec po običajnih klavzulah, kot priče pa so njegovo prisego podpisali in pečatili trije župani: Sv. Ruperta, Jablanc in Grušove.³⁵

V istem letu so potekali čarovniški procesi tudi na Borlu, kjer so bili usmrčeni Fabijan Vajda, Katarina Kranjc in Barbara Hubek, ki naj bi bile naznanjene na procesu v Ljutomeru.³⁶ Ti so julija 1673 naznanili, da so na sabatu na Rogaški gori srečali Marjeto Kraljič iz Haloz. Poleg tega naj bi skupaj z Marjeto, ko so leteli čez vinske gorice Gradišče, s točo potolkli vinograde. Posledično se je proti njej začel postopek pred sodiščem deželskega sodišča ptujskih minoritov, pod katerega je spadala obtoženka. Krvni sodnik Pavel Šac je obsodil Fabjana, Katarino in Barbaro na smrt. 12. julija 1673 so bili sežgani, čeprav je eden od treh zaradi mučenja umrl že prej.

Haloze, deželsko sodišče ptujskih minoritov

Zaradi navedenih obtožb so Marjeto Kraljič iz Haloz zaprli na deželskem sodišču ptujskih minoritov v Podlehniku. Nato so jo 8. julija prepeljali na sodišče gospostva Borl, kjer je bila soočena s Katarino Kranjec, Fabijanom Vajdo in Barbaro Hubek. Soočenja z Marjeto so potekala med 8. in 12. julijem. Vsi trije zaprti na Borlu so potrdili svoje obtožbe, da se je Marjeta Kraljič skupaj z njimi družila na čarovniškem sabatu in čarala točo, nato so jo prepeljali nazaj v Haloze. Šele 18. avgusta je krvni sodnik Pavel Šac začel s procesom proti njej. Ker Marjeta ni želela priznati obtožb s soočenj, se je krvni sodnik odločil poleg mučenja uporabiti tudi razna cerkvena sredstva. Kadili so jo z velikonočno svečo, nanjo so privezali relikviarij, piti je morala blagoslovljeno krstno vodo in vodo svetih treh kraljev. 18. avgusta so jo prvič mučili, vendar je priznala le, da je z dolgimi zagovori zdravila bolnike, ter ob tem na sodišču recitirala dva dolga zagovora. Naslednji dan so jo ponovno mučili, obenem pa so jo kadili s trikrat posvečenimi predmeti, ker so menili, da so jo čaravnice začarale in zato ne more priznati, da je ena izmed njih. 21. avgusta so jo ostrigli po celem telesu in jo žgali z gorečima svečama pod pazduho. Obenem so jo kadili z velikonočno svečo in posebno trikotno svečo, ki se je običajno prižgala na velikonočno soboto s posvečenim ognjem. Okoli vratu so ji

³⁵ Vuzem, *Čarovniški procesi*, 54.

³⁶ Byloff, *Hexenglaube*, 109.

obesili različne relikvije ter ji dali piti krstno vodo. S to blagoslovljeno vodo so jo tudi polivali, prav tako z vodo svetih treh kraljev. Ker nikakor ni hotela priznati in so menili, da ima »zavezan« jeziki, je krvni sodnik ukazal, naj jo rabelj posadi na čarovniški stol. Na njem je sedela kar 26 ur, preden je bila pripravljena dati kakšno izjavo. Izjavila je, da so imele čaravnice pri cerkvi sv. Trojice ali ob jezcu ribnika pri zgornjem samostanu na Ptujcu svoj deželni zbor. K njej je prišel mož v zeleni obleki z veliko glavo in ovešen s steklenimi črepinjami. Tam so presenetile Primoža Kosla, ki so mu ponudile pečene rakove škarje, vendar jih ni hotel.

Sodnik se je odločil, da bo obtoženko soočil z navedenim. 23. avgusta so pripeljali Primoža Kosla pred sodišče in ga zaslišali. On je pod prisego potrdil izjavo zaslišanke, da sta se srečala pri ribniku. V svoji izjavi pa je dogodek opisal bolj dramatično: da je preteklega leta neko nedeljo ponoči, okoli dneva, ko goduje sv. Jernej, pri zgornjem samostanu zagledal veliko skupino žensk in moških. V sredini je stal velik možki z debelo gorečo baklo. Imel je mogočne svetle oči, ki so sijale kot velike šipe. K Primožu je pristopila Helena (ki je bila že pokojna – verjetno sežgana zaradi čarovništva) in mu dejala, da o tem ne sme nikomur ničesar povedati, dokler bo živ. Če pa bi jih slučajno ponovno srečal, bo moral z njimi ali pa ga bodo ubili. Vodja shoda mu je dal pečene rakove škarje, nato pa ga je oklofotal. Pečene rakove škarje naj bi dobil v zameno za molk. V strahu je Primož takrat pomislil na Boga in ga prosil za pomoč. Takoj je potegnil močan veter in vse je izginilo. Isto družbo pa je srečal že pred tem, in sicer na binkošti na nekem križpotju, kjer je prepoznal Uršo Krešovko.

Krvni sodnik je rablju ukazal, naj obtoženo Marjeto ponovno posadi na čarovniški stol. Tam je nato presedela kar 36 ur. Nato jo je rabelj slečeno preiskal po celem telesu in – po svojem mnenju – pod kolenom našel dve čarovniški znamenji. Marjeta pa je trdila, da sta znamenji posledica pasjega ugriza. Nato so jo v mučilnici soočili z navedeno Uršo. Marjeta je bila od mučenja že tako izčrpana, da ni mogla ničesar izjaviti, Urša pa je nanjo kričala, naj prekliče obtožbe. Primož Kosel je v soočenju potrdil, da je videl obe skupaj (Marjeto in Uršo) s čarovniško družino poleg vodne brvi v spodnjem Lehniku. Ker je bila Marjeta očitno preveč izmučena, da bi še lahko sodelovala v sodnem procesu, je krvni sodnik v celjskem okrožju Pavel Šac, ki je vodil proces, sklenil proces zaključiti. Menil je, da obtoženo bremenijo izjave treh prič iz Borla, ki so svoje izjave potrdile s smrtjo na grmadi, ter da jo bremenita izjava Primoža Kosla ter njeno delno priznanje, zato jo je 25. avgusta 1673 obsodil na obglavljenje in sežig na grmadi. Stroški procesa so bili visoki in so znašali 136 goldinarjev, 25 krajcarjev in dva denariča. Vse te stroške so morali plačati dominikanski in minoritski podložniki.³⁷ Proces bi se moral nadaljevati proti Urši Krešovki, ki jo je bremenila Primoževa izjava, verjetno pa še proti drugim, vendar ptujski minoriti niso kazali zavzetosti za nadaljevanje procesov. Septembra 1673 so ptujski minoriti kot imetniki deželskega sodišča v Halozah prejeli ukaz notranjeavstrijske vlade v Gradcu. To je bil že drugi ukaz take vrste, ki so ga poslali iz Gradca. Vlada jim je ukazala, da morajo takoj ukrepati proti osebam, ki so bile naznanjene zaradi čarovništva, saj so prejeli informacije, da se take

37 SI ZAP, FKS šk. 29. SI ZAP, R-32. Tratnik Volasko in Košir, *Čarovnice*, 209.

Slika 2: Čarovniški sabat
(Hans Baldung Grien,
lesorez 1510)

Vir: Wikimedia Commons
v okviru projekta
Metropolitanskega muzeja
umetnosti

osebe nahajajo na ozemlju njihovega sodišča. Ukazala jim je, naj osebe privedejo in zaprejo ter njihov seznam pošljejo krvnemu sodniku. V nasprotnem primeru jim bo vlada odvzela deželsko sodišče.³⁸

Ormož, Celje

Val čarovniških procesov se je razširil tudi na deželsko sodišče v Ormožu, kjer je bilo v letu 1676 zaradi čarovništva sežganih šest žensk iz Velike Nedelje. Tudi leto 1677 v Ormožu ni minilo brez procesov. Takrat je tam potekal znan proces proti tržanki iz Središča, sedemdesetletni Doroteji Beda.³⁹ Od 16. aprila so jo mučili na natezalnici, ker pa krivde ni priznala, jo je 28. aprila krvni sodnik ukazal posaditi na čarovniški stol,

³⁸ StLA, IOR, Cop 1673-IX-35.

³⁹ Obširno o procesu Travner, Čarovniški procesi, *Življenje*, št. 19, 8. 11. 1929.

kjer je presedela več kot 24 ur. Za torturo je sodnik zaprosil dovoljenje pri notranjeavstrijski vladi, kar je prvi tak primer. Ob tem so na sodišču uporabili tudi vsa duhovna sredstva za izgon satana. Na čarovniškem stolu je bila mučena do 2. maja, ko so jo našli mrtvo. Krvni sodnik je seveda za njeno smrt obtožil hudiča, pri tem pa se je skliceval na vihar in tuljenje psov okoli gradu, kar naj bi po njegovem mnenju pomenilo, da je bila čarovnica in je imela pogodbo s hudičem. V času procesa je iz ormoškega zaporu pobegnilo več oseb, osumljenih čarovništva. Vmešala se je notranjeavstrijska vlada, ki je krvnemu sodniku Janezu Juriju Francu pl. Willu očitala, da je pustil umreti glavno čarovnico, medtem ko so ostale čarovnice ušle in bodo še naprej povzročale škodo. Vlada je vihar okoli gradu ob smrti obdolženke interpretirala kot peklenko veselje hudičev, ki so zmagali in imajo ormoško sodišče za norca, krvnega sodnika pa je v dokaj neprijaznem tonu pozvala, naj o procesu pošlje poročilo. Odgovor krvnega sodnika priča predvsem o klavnem položaju ormoških zapornikov. V zaporu ni bilo slug, zaporniki niso dobili nobene hrane in za njih se je skrbelo slabše kot za živino. Opozorila zemljiškim gospodom naj ne bi zalegla, saj so se ti predvsem pritoževali zaradi visokih stroškov sodnih procesov. Istega leta je smrt na grmadi v Ormožu doletela vsaj še eno osebo, osumljeno čarovništva, medtem ko sodba glede tretje osumljene ni znana. Krvni sodnik pl. Will je istega leta ukazal obglaviti še eno čarovnico v Šoštanju, notranjeavstrijska vlada pa je istočasno intervenirala še v Mariboru, kjer naj bi sodnik v Fali proti odkupnini 100 ducatov iz ječe izpustil Uršo Karnič, osumljeno čarovništva. Ta naj bi v hudem neurju padla z oblaka na zemljo. Uršo so ponovno ujeli in jo skupaj z Radigundo in njenim možem zaprli na deželskem sodišču v Mariboru. Radigunda je nato zaradi mučenja umrla v zaporu. Tudi Uršo so hudo mučili, po priznanju pa obglavili in sežgali. Procesi so se v letu 1677 razširili še na sodišča v Šentjurju in Celju. Posebno zanimiv v procesnem smislu je bil celjski proces. Krvni sodnik Pavel Šac je aretiral vedeževalko in zeliščarko Jero Brinovko in jo ukazal zapreti na celjskem gradu, kjer kljub mučenju pred grajskim sodiščem ni priznala čarovništva. Nato je moral Šac obtoženko predati mestnemu sodišču v Celju. Proces se je zelo zavlekel, vendar mestni sodnik Jurij Kunšperg ni našel suma čarovništva in jo je decembra 1678 obsodil na plačilo šestih srebrnih kron in izgon iz mestnega pomirja, notranjeavstrijska vlada pa je sodbo preklicala in zahtevala nadaljevanje procesa ter torture. V Celju so nadaljevali s procesom. Po dvajsetih urah sedenja na čarovniškem stolu brez njenega priznanja so jo v Celju v novi sodbi obsodili na sramotilni steber in izgon. Tudi s to sodbo notranjeavstrijska vlada ni bila zadovoljna. Ukazala je nadaljevati proces, naj jo ostrižejo, napravijo v zaporniško srajco, ter naj proces nadaljuje bolj izkušeni krvni sodnik Pavel Šac.⁴⁰

40 Byloff, *Hexenglaube*, 123.

Hrastovec 1685: Primer sodnih stroškov

Kaj vse so zajemali sodni stroški, nam priča dokument s sojenja proti Marjeti Avguštin, obsojeni zaradi čarovništva pred deželskim sodiščem gospostva Hrastovec. Sežgana je bila na grmadi 3. oktobra 1685.⁴¹

Tabela 1: Sodni stroški v čarovniškem procesu proti Marjeti Avguštin

OPIS	GOLDINARJI	KRAJCARJI	DENARIČI
za sluge deželskega sodišča za privedbo te osebe	1	30	
za prisotnost sodnih prisednikov na zaslišanjih osumljene brez mučenja po šest goldinarjev le tu (»alhero«)	2		
za 31 dni bivanja na gospostvu in v mestu; za vsak dan petnajst krajcarjev, skupaj	7	45	
stroški za sveče		15	
stroški za sodno palico ⁴²		6	
za kupljeno opremo		4	
za šest lotov kadila, ki je po 24 krajcarjev		6	
za mestnega sodnega slugo v navedem procesu dnevno štiri četrтинke vina po šest krajcarjev, kar znaša za šest dni 24 četrтинk; vsota	2	24	
enako za štiri vojake, skupaj s stražnikom, čuvajem, nosačem, hlapcem in voznikom 25 četrтинk vina po šest krajcarjev, kar skupaj znaša	2	30	
VSOTA	16	40	

41 Vuzem, *Čarovniški procesi*, 57 sl. SI ZAP, Zbirka dopolnilnih reprodukcij. SI ZAP, Gospostvo Hrastovec, šk. 3, o. 28.
42 Sodno palico je sodnik prelomil nad obsojencem ob smrtni obsodbi.

Tabela 2: Sodni stroški v čarovniškem procesu proti Marjeti Avguštin, drugi del

OPIS	GOLDINARJI	KRAJCARJI	DENARIČI
čuvaj obtožene osebe dnevno petnajst krajcarjev	1	30	
za duhovnika za obred pred usmrtnitvijo		15	
za mestnega voznika, da je z vozom prepeljal obsojeno na morišče		4	
enako za nosače		15	
za čuvaja in štiri vojake		30	
za postavitev ograje		6	
za grmado in vrv, kjer je bila obsojena usmrčena		15	
za tesarja, ki je nataknil vrv [na steber]		25	
za deske in žeblje		15	
les za pripravo grmade za obsojeno tri klafre po 45 krajcarjev, vsota	2	15	
slama za grmado, za eno kopico en goldinar in 30 krajcarjev, kot tudi slama za zapor, za stražo, skupaj z lesom za stražo in vojake	2	30	
potni stroški za krvnika za pot od doma in nazaj	4		
stroški za krvnika in njegovega hlapca, dnevno v gotovini skupaj dva goldinarja, za šest dni skupaj dvanajst goldinarjev; le-tu (»alhero«)	3		
za zaslišanje z mučenjem	2		
za iskanje čarovniških znamenj	1		
za striženje obtoženke	1		
za obtoženkinino srajco		45	
za delo pri pripravi grmade		45	
VSOTA	20	50	

Tabela 3: Sodni stroški v čarovniškem procesu proti Marjeti Avguštin, tretji del

Vir: Vuzem, Čarovniški procesi, 57 sl. SI ZAP, Gospostvo Hrastovec, šk. 3, 28.

OPIS	GOLDINARJI	KRAJCARJI	DENARIČI
za postavitev (vkop) stebra za obtoženko	1		
za tolažbo (za slovo od obtožene)		15	
za pritrditev (vezanje na steber)		15	
za pokončanje obsojenke z ognjem		45	
za kurjenje		10	
za zakop pepela	1		
za rabljevo sodno malico		15	
napitnina za rabljevega slugo		18	
VSOTA	3	58	

SKUPNA VSOTA je bila 40 goldinarjev in 38 krajcarjev.

Zanimivo, je da se nikjer izrecno ne omenjajo stroški za krvnega sodnika, zato lahko domnevamo, da je to le del procesnih stroškov. So pa stroški sicer primerljivi s stroški v podobnem čarovniškem procesu iz leta 1695, ki je potekalo pred deželskim sodiščem pri Sv. Trojici v Halozah. Tam so skupni stroški za eno sojeno znašali 37 goldinarjev in 47 krajcarjev. Za krvnega sodnika so bili stroški tudi leta 1695 obračunani še posebej in so znašali 6 goldinarjev in 45 krajcarjev.⁴³

Poljane 1691–1699

Največji dokumentiran pregon na Kranjskem se je vršil pred deželskim sodiščem gospostva v Poljanah (Predgrad ob Kolpi). Po številu sojenih, naznanjenih in usmrčenih, ki jih je bilo več kot 40, ter krutosti postopkov je povsem primerljiv s pregoni na Štajerskem. Prvi žrtvi procesa sta bili tisti, ki sta bili izpuščeni na predhodnem procesu. Povod, ki je sprožil pregon, pa je bilo hudo neurje s točo, ki je povzročilo veliko škodo. Kot sodnik je v procesih imel vidno vlogo Janez Jurij Hočevnar. Večja procesa na Kranjskem sta bila tudi v začetku 90. let 17. stoletja v Ljubljani in v začetku 18. stoletja v Krškem.⁴⁴

43 Tratnik Volasko in Košir, *Čarovnice*, 184, 185.

44 Prav tam, 236 sl.

Isti zakoni, isti akterji, enake nesreče – drugi časi, druge ideje

Razsvetljenske ideje so v 18. stoletju postopno krepile skeptičnost do čarovniških procesov, ki so v tem obdobju v Evropi doživeli svoj zaton.⁴⁵ Ta pa ni potekal povsem linearno niti povsod enako. Tudi na Slovenskem so bili čarovniški procesi v 18. stoletju vedno redkejši, čeprav ostajajo pravne osnove enake, kot so bile v 16. in 17. stoletju. Kritične glasove in nasprotovanja čarovniškim procesom v Evropi poznamo skozi vse obdobje, vendar je bil vpliv nasprotnikov in kritičnih glasov na vodenje sodobnih procesov zelo omejen. Da se to spreminja, je bilo ponekod opazno že v 17. stoletju. Tovrstna skeptičnost se je širila posebno med izobraženci in elitami. Razsvetljenske ideje niso bile združljive s čarovniškimi procesi in z 18. stoletjem pride odprava čarovniških procesov na dnevni red političnega razsvetljenstva, ki ga v naših deželah sredi stoletja pooseblja cesarica Marija Terezija.

Pravni temelj za vodenje čarovniških procesov v naših deželah so bili še vedno *Kazenski red cesarja Karla V. (Constitutio Criminalis Carolina, 1532)* in na njegovi podlagi sprejeti deželni kazenski redi. Pri procesih v naših deželah se tudi v 18. stoletju še vedno kaže pomen vseh treh akterjev, ki so vpleteni v različnih kombinacijah: sodnikov, ki vodijo procese, lokalnega prebivalstva in notranjeavstrijske vlade v Gradcu. Nekateri sodniki pri nas so bili v začetku 18. stoletja še zavzeti za preganjanje ljudi, osumljenih čarovništva. Kot take lahko omenimo Janeza Jurija Hočevarja in Petra Lukrecija Apostolena, medtem ko so bili tisti, ki so jima sledili, do čarovništva že bolj zadržani. Med kmečkim prebivalstvom pa je bilo v 18. stoletju prepričanje o nevarnosti čarovništva, posebno o povezavi med neurji, točo in čarovništvom, še zelo živo in je vztrajalo celo potem, ko procesov ni bilo več. Notranjeavstrijska vlada, ki je v 17. stoletju še zavzeto spodbujala vodenje čarovniških procesov, je v 18. stoletju postala bolj zadržana in je začela s poskusi omejevanja čarovniških procesov. Vlada je začela z začetkom stoletja odločneje nastopati proti prekomerni samovolji sodnikov pri vodenju procesov. Tako je leta 1703 suspendirala in 1705 zaradi samovolje pri vodenju čarovniških procesov razrešila sodnika Janeza Jurija Hočevarja. Podobno je vlada intervenirala v čarovniških procesih v Borlu in Halozah, kamor je poslala dva komisarja – ta sta ostro kritizirala postopke in celo indice v navedenih procesih – sodniku Apostolenu pa leta 1702 v Halozah ni dovolila začeti novih čarovniških procesov. Na sploh so zaradi intervencij vlade procesi trajali dlje, se znašli v mrtvem teku, sodni stroški so se še bolj večali, zato so se zemljiški gospodje skušali izogibati procesom, kar je v 18. stoletju postalo še očitnejše. Leta 1711 je notranjeavstrijska vlada izdala pristojnim sodiščem navodilo, naj v primeru čarovniških procesov ravnajo bolj previdno, vsaj od leta 1739 pa je od sodišč redno zahtevala poročila o vodenju čarovniških procesov. O spremembah odnosa do čarovništva na sodiščih nam pričajo tudi milejše (denarne, sramotilne ipd.) kazni. Tako je bilo tudi v primeru čarovniškega

45 Košir, 18. stoletje, 15 sl.

procesa pred sodiščem v Ortneku leta 1733, kjer je krvni sodnik utemeljil sodbo tako: »To ni nikakor čarovništvo, pač pa preprost neuk kmečki mož ne premore razumevanja, kakšno odvisnost more imeti delujoči vzrok na zaželeni stvari.«⁴⁶

Zaključek

Zmanjševanje pripravljenosti za vodenje procesov s strani sodišč je občasno vodilo v konflikt oblasti s tistim delom podeželskega prebivalstva, ki je bil še vedno prepričan v realno nevarnost čarovništva. Ko je na področju Ortneka hudo pustošila toča, so ljudje zanj obdolžili osebo, vpleteno v čarovniški proces leta 1733, in še drugo, za kateri so verjeli, da imata zmožnost čaranja. Ljudski bes je bil tako hud, da so ju morale oblasti zapreti v graščino, da jima niso ljudje sodili sami.⁴⁷ O podobnem priča eden od zadnjih čarovniških procesov pri nas, ki se je začel leta 1745 v Metliki. Po neurju s točo je zemljiško gospostvo v Metliki zaprlo žensko, osumljeno čarovništva. Kmetje so proti njej zbrali kar 32 prič. Ker se je sojenje vlečlo, so kmetje zaradi počasnega sojenja zahtevali, naj jim izročijo čarovnico, se uprli, pri tem ubili upravnika zemljiškega gospostva in grajskega hlapca, krvni sodnik pa je pobegnil. Aprila 1746 je cesarica Marija Terezija ukazala vojski, naj odide v Metliko in zaduši kmečki upor, ki je temeljil na ljudskem praznoverju. V istem času kot v Metliki je sodišče v Gornji Radgoni zaradi čarovništva sodilo dvema ženskama in enemu moškemu. Proti njim so leta 1744 pričali številni, vendar je sodišče osumljene oprostilo. Ko pa je Veržej z okolico opustošilo neurje, so se prebivalci Veržeja in tudi vojvodinja grofica Eggenberg pritožili zaradi njihove izpustitve. Notranjeavstrijska vlada je popustila njihovim pritiskom in soglašala, da sodišče nadaljuje proces. Po 108 dneh ječe je moški umrl v zaporu, vlada pa sodniku ni več dovolila nadaljevati s procesom in mu je julija 1746 ukazala, naj osumljeni izpusti. Procesu je sledil spor med imetnikom sodišča in zemljiškim gospostvom o tem, kdo naj poravnava sodne stroške. To je bil zadnji dokumentiran proces v slovenskih deželah. Prepričanja in medsebojne obtožbe, povezane z magijo, pa srečamo na sodiščih še veliko kasneje, kar priča o trdovratnosti tovrstnih predstav. Poleg širjenja razsvetljenjskih idej so se v 18. stoletju izboljšale klimatske razmere, spremenilo pa se je tudi razumevanje nesreče. Nesreča ni bila več razumljena kot nekaj, za kar je nujno treba najti krivca, ampak je bila vedno bolj razumljena kot nesrečni slučaj.

⁴⁶ SI AS 1080, f. 14.

⁴⁷ Rajšp, Čarovniški procesi, 396.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1080 – Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko.
- SI ZAP – Zgodovinski arhiv Ptuj:
 - Gospostvo Hrastovec.
 - Zbirka dopolnilnih reprodukcij.
 - Zbirka rokopisov, R 32, FKS.
- StLA – Štajerski deželni arhiv v Gradcu/ Steiermärkisches Landesarchiv in Graz:
 - Innerösterreichischer Regierung (IOR).

Literatura

- Byloff, Fritz. *Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländer*. Berlin, 1934.
- Golden, M. Richard (ur.). *Encyclopedia of Witchcraft, The western tradition*, ABC – CLIO. Denver, CO; Oxford UK, 2006.
- Grahornik, Matjaž. Herbersteini na Hrastovcu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 92 = n. v. 57, št. 2/3 (2021): 38–95.
- Košir, Matevž. 18. stoletje in čarovniški procesi na Slovenskem: 61. predavanje – 5. 10. 2023. *Bilten*, št. 15, (2023): 15–20.
- Košir, Matevž. Magija in goljufija ter tovarništvo med Trstom in Gradcem 1732–1734. *Kronika* 43, št. 1-2 (1995): 11–18.
- Košir, Matevž. Sabat v čarovniških procesih - evropski fenomen na Slovenskem od 16. do 18. stoletja. *Historični seminar II. [Glasovi]*, 123–42. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1997.
- Rajšp Vinko. Čarovniški procesi na Slovenskem. *Zgodovinski časopis* 42, št. 3 (1988): 389–97.
- Studen, Andrej. *Barbarstvo muk = The barbarism of torture: razstava mučilnih naprav od 16. do 18. stoletja = an exhibition of torture devices from the 16th to 18th century*. Ljubljanski grad, Kazemate, 7. maj–27. sep. 2015.
- Studen, Andrej. Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel: poskus prikaza delovanja in učinkov kazenskega prava v Ljubljani v 16., 17. in 18. stoletju. *Problemi. Eseji* 25, št. 5 (1987): 41–51.
- Studen, Andrej. Gnusni teater: Nasilje nad človeškim telesom v 16., 17. in 18. stoletju. *Maska* 3, št. 4/5 (1993): 31–36.
- Studen, Andrej. Inscenirane usmrtitve. Spreminjanje kaznovanja s smrtjo od 16. do 20. stoletja. *Acta Histriae* 10, št. 1 (2002): 223–46.
- Studen, Andrej. *Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.
- Studen, Andrej. *Teater groze: stalna razstava mučilnih naprav od 16. do 18. stoletja*. Celje: Zavod Celea [2017].
- Tratnik Volasko, Marjeta in Matevž Košir. *Čarovnice, procesi, predstave, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Travner, Vladimir. Čarovniški procesi na Slovenskem. *Življenje in svet, knjiga* 6, leto 3, št. 4–24 (1929).
- Vuzem, Manja. *Čarovniški procesi na gradu Hrastovec v letih 1661–1685. Diplomsko delo*. Univerza v Mariboru, 2014.